

և ծշմարտութեան սուրբ զաղափարը: Ով պատրաստակամութիւն ունի այսպէս Զրիստոսի խաչն առնելու և Նորա ետեւից գնալու: ում՝ առաջնորդողը սուրբ զաղափարն է և բոլոր գործերն այդ զաղափարից են ընդխում՝ նա իսկական մտքով եկեղեցական է: Թէկուզ դորա համապատասխան տարազ չունենայ՝ մի աշխարհոյշակ քաղաքական գործիչ լինի: ինչպէս Գլադստոն: կամ փողոցներ աւելող մի յեափն մշակ: Եկեղեցին չէ պահանջում: որ իւր պաշտօնականների վերայ իրեն մի առանձնաշնորհալ և բոլոր միւս մարդկանցից զերազանց դատակարգի վերայ նայեն: քայց կարում է նոցա իրենց շրջապատից, ազատ է կացուցանում՝ միւս աշխարհային պարտականութիւններից, որպէս զի միջոց և կարողութիւն ունենան իրենց կոչման պահանջած սրբազան պարտքերը կատարելու: Իսկ այդ պարտքերը կատարելու համար որոշ կրթութիւն և գիտութիւն, ծանօթութիւնների և հրահանգութիւնների որոշ պաշար է պահանջուում: որ իւր մէջ ամփոփել աշխատում է համալսարանների աստուածաբանական բաժինը: Սուտ է թէ մենք ստել ենք՝ միայն աստուածաբանը կարող է լաւ հոգեւորական լինել: այդ ասում ենք՝ հոգեւոր կոչման համար պատրաստող միակ քարձք: գիտութիւնը աստուածաբանութիւնն է: և կրկնում ենք, որ այդպէս եղել է միշտ: որ այլ կերպ չեն հասկացել և այլ կերպ չեն պատրաստուել մեր եկեղեցւոյ հայրերը: որ այսօր եւս՝ ինչ ծանադարձով ուզում է լինի: դպրոցում թէ դուրսը: հայրենի երկրում թէ օտար տեղ՝ պէտք է կարելու հրահանգութիւններ և գիտութիւն ձեռք բերած լինի մէկը: քրիստոնէական աշխարհահայեցողութիւն ունենայ և հաստատուն համոզումներ: որպէս զի մտքուր խղճով կարողանայ հոգեւորական կոչումն ընդունել: Չենք ուրանում: որ կոչումն կատարել շատերին յետոյ իսկ պակաս մնացած հրահանգութիւնները ձեռք բերել և խախտու համոզումներն ամբաստնել: քայց եկեղեցւոյ ասպազան քաղդի հաճոյքին թողնել այդպէս՝ մեր իրաւունքը չէ: մենք պէտք է աշխատենք ասպազայ հոգեւորականներին իրենց կոչման համապատասխան

կրթութիւն տալ: և ապա իրաւունք ունենանք յոյս դնելու ս. Հոգւոյ շնորհաց առատ ներգործութեան վերայ: որից կախուած է նոցա իսկական արժանիքը:

Կ. Վ.

ՄԱՐԿՐ ԱԹՈՒ.

Նորին Սրբութիւն Վեհափառ Հայրապետը մի անգամ ևս Բիւրական ամարանոցում մի քանի օր անցնելուց յետոյ (յուլիս 18—22) փոքր ինչ տկարութիւն զգալով՝ ստիպուած էր իւր վարուց ի վեր ծրագրած ճանադարհորդութիւնը դէպի Տաթև մինչև յուլիսի 26-ը յետաձգել: Այդ օրը կէսօրից յետոյ ժամի 5-ին Նորին Վեհափառութիւնը սկսեց իւր ուղեգնացութիւնը՝ մինչև Վաղարշապատի այդիներից դուրս կառքով, ուր իջաւ: օրհնեց ճանադարհ ձգելու համար եկած Դեր. Սուքիաս և Արիստակէս Սրբազաններին, Արծ. Համաղասայ, Ղեռնդ, Թուսիկ, Աշոտ, Կարապետ և Բարդէն վարդապետներին, զիւզացի մի խումբ ձիաւորների և ապա ձի նստելով իւր շքաղիքների փոքրիկ խմբի ղլուխն անցաւ և յառաջ արշաւեց, իւր հետ տանելով յետ մնացածների ջերմ բարեմաղթութիւնները: Վեհափառ Հայրապետին ուղեկցում են Բարձր. Գարեգին վարդապետ և Դիւանապետ Արծ. Կորիւն վարդապետ: Առաջին զիշերը Նորին Սրբութիւնը բարեհաճել էր Մոզնի ս. Գէորգ փանքում անցնել: յաջորդ օրը հիւր է եղել Դեր. Սարգիս արքեպիսկոպոսի մօտ նորա ծննդավայր Ղարաբուլաղ գիւղում, երրորդ զիշերը փանքապատան Բճնի գիւղում է անցրել և չորրորդ զիշերը ծաղիւռնք գիւղում: յաջորդ օրը վերջապէս հասել է Սեան, ուր Վեհափառի գալտեանն սպասում էր Երևանի Փոխանորդ Դեր. Ներսէս արքեպիսկոպոսը՝ ուղեկցելու համար դէպի Տաթև:

Մի զիշեր միայն այդտեղ մնալով՝ յուլիս 31-ին Նորին Վեհափառութիւնը մեկնել է և օգոստոս 1-ին հասել է Նոր Բայրազիդ, որտեղից ճանադարհը Դարալագեռով վերայով

է շարունակել և ս. Խաչ վանքում օթեանել: Ամսոյս 12-ին Կէօրիսից ստացուած հեռագիրը հաղորդում է, որ այդ օրը առաւօտեան ժամի 11-ին Վեհափառ Հայրապետն իւր ուղեկիցների հետ ողջամբ Ցաթեի վանքն է ժամանել:

Սորին Սրբութեան բացակայութեան միջոցին տեղապահութեան պատիւը կկայելէ ս. Սինօզի առժամանակեայ աւագ անդամ Գեր. Արիստակէս արքեպիսկոպոսը:

Յուլիսի 16-ին գէպի իրենց վիճակներն ուղեորուեցան Հնդկաստանի և Ատրպատականի նորընտիր առաջնորդներն՝ Գեր. Մաղաքիա և Սահակ եպիսկոպոսունք. Մայր Աթոռի գրեթէ ամբողջ միաբանութիւնը ժողոված էր բարի երթ մաղթելու: Երկու Սրբազանները միասին պէտք է ճանապարհորդէին մինչև Թաւրիզ, ուր և հասել են ողջամբ յուլիսի 23-ին ու պառչածաւոր ընդունելութիւն գրտել: Տէր Մաղաքիա եպ. Տէրունեան ցամաքի վերայ կշարունակէ այդտեղից իւր ճանապարհը գէպի Սոր—Ջուղայ:

Յուլիսի 29-ին ևս նորընծայ Գեր. Յովսէփ եպիսկոպոսը գէպի իւր պաշտօնատեղին—Ամերիկա ուղեորուեցաւ: Սրբազանը Սև ծովի և Միջերկրականի վերայով պէտք է ճանապարհորդէ և այցելէ Մարսէլլի, Փարիզի, Լոնդրայի և Մանչեստրի հոյ գաղութներին:

Արժ. Դարեգին վարդ. Յովսէփեան Ճեմարանի մի խումբ ուսանողների հետ գէպի Դարալագեազ կատարած ճանապարհորդութիւնից վերադառնալով՝ յուլիսի 28-ին ուղեորուեցաւ գէպի Աբասթուման, առողջութիւնը վերականգնելու նպատակաւ:

Յունիսի 18-ին Գեր. Սուքիաս արքեպիսկոպոսը վարդապետութեան մասնաւոր աստիճան շնորհեց Բարեշի, Ղուկաս և Բարգէն արեղաներին:

Յուլիսի քաղաքի պրիտցած երիտասարդ Նզիշէ քահանայ Ահարօնեան Մայր Աթոռի միաբան ընդունուելով յուլիսի 12-ին կրօնաւորութեան վեզար ստացաւ Գեր. Մաղաքիա սրբազանի ձեռքով:

ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ ՄԵՅՐ ԱԹՈՌՈՅ.

Մայր Աթոռի մատենադարանի համար Թիֆլիսի Հայոց հրատարակչական ընկերութիւնից ստացել ենք 22 կտոր զիւրք՝ իսկ պ. Աղանեանից իւր հեղինակութիւնը՝ Contribution a l'étude des trophiques dans L'hémiplogie organique.

Խորին շնորհակալութիւն:

Մատենադարանապետ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՅԱՎՍԷՓԵԱՆՑ.

Հասցէն՝ Въ Монастырскую Библиотеку. Эчмиадзинъ.

ՏԵՂԵԿԱԶԱՅԻ.

Վարդապետի կիրակին և հետեւեալ օրը Կ. Պոլսոյ եկեղեցիներուն մէջ կարգացուեցաւ Ս. Պատրիարք Հօր Կոնդակն որով, Կրօնական Ժողովոյ որոշման համեմատ, իսպառ կարգադուրի կհօգտէ Կէօքեան Կիրակոս անուն վարդապետն, որ ապաշխարութեան համար Մարզումնի վանքը զըրկուած էր: Կյիշեցնէ թէ արդէն 1895 յուլիս 7-ի Կոնդակաւ արգիլուած էր եկեղեցական պաշտօն վարելէ, բայց ինքզինք չէր ուղղած, և այնպիսի անվայել վարմանց մէջ գտնուեցաւ որ հարկ եղաւ մայրաքաղաքէն հեռացնել: Մարզումնի վանքին մէջ ալ փոխանակ ինքզինք ուղղելու, ետ չկեցաւ զըրկուածներէ և յանդգնութիւններէ, և անվայել կերպերով ս. պատարագ մատուց, որով Ամասիոյ Խառն Ժողովին բողբներուն առիթ տուաւ, Կրօն. Ժողովին համոզուելով որ այս վարդապետ անուղղայ պիտի մնայ, այս անգամ կրօնաւորի հանգամանքն և պաշտօնն և անոր ամէն իրաւասութիւնները կառնու յիշեալ վարդապետէն: Աստուծոյ շնորհն հայցելով անոր և անորդեսներուն վրայ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ *

ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ ԿՏԱԿԻ ԳՈՐԾԱԳԻՐ ՄԱՅՈՒՆ ԵԱՆԶՆԱԺՈՂՈՎՈՅ Ի ԺԲ. ՀԱՆԳԻՍԻ ՍԵՀԱԿ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՄԵՅՆԱԿԱԿԱՆԸԻՈՒԹԵԱՆ
Ի 25 յունիս 98.

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր և Պատկառելի հանդիսականք.

* Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատկառմանից հրատարակուի համար մեզ ուղարկուած.

Խմբ.

Իզմիրեանց Ատակի գործադիր մնայուն Յանձնաժողովս իր պաշտօնաւարութեան հնգամեայ երկրորդ շրջանն ևս աւարտելէ յետոյ՝ թէև համարաւորութեան տեղեկագրով մը հրաժեշտ մատուցած էր իր պաշտօնէն, սակայն պատկանելի Խառն ժողովը պահասեալ երեք անգամոց տեղ նորոգ ընտրութեամբ հնգամեայ երրորդ շրջանի մը համար ևս վերակոչած լինելով զինքն ի պաշտօն, Յանձնաժողովս բարեբախտ կհամարի զինքն որ այս երկուստաներորդ անգամ՝ ըլլալով՝ պատիւ կուեննայ կատարել Սահակ—Մեսրոպեան մրցանակարաշխութեան հանդէսն, զոր ինչպէս յայտնի է՝ հաստատած է բարեյիշատակ Աղա Յովսէփ Իզմիրեանց գովելի զգացմամբ և կտակաւ:

Այս տարւոյ շրջանին մէջ ներկայացուած են Յանձնաժողովոյս հետեւեալ եօթն երկասիրութիւնները.

1.—Քեւեռացի արձանագրութիւններ ի Ռուսաստան, գործ Պ. Խաչատուր Յովհաննէսեանցի, տպեալ ի վանս. Աղաբաւ ի Աննետիկ, 1897-ին.—Այս գործ որ կրաղկանայ 63 երեսներէ և ժ.Ա. գլուխներէ, քաղուածոյ թարգմանութիւն մ'է «Նիկոլլուկու Անդրկովկասի բեկնագիր արձանագրութիւններ» անուն գիրքէն, և համառօտ տեղեկութիւններ կուտայ ուսական հայ դաւաններուն զանազան տեղերը գտնուող բեկնագիր արձանագրութիւններուն վերայ:

2.—Ատաւպա, գործ Պ. Ե. Լալանեանի, տպագրեալ 1887-ին ի Տփլիս, ի տպարանի Մ. Կ. Ռօտինեանցի, Կը բաղկանայ 244 երեսներէ և կպարունակէ իր մէջ Հուշի քաղաքի վերաբերող մի քանի պատկերներ, տեղեկութիւններ կուտայ Ատաւապա գաւառի քաղաքներուն, լեռներուն և գիւղերուն, և կլիմային ժողովրդեան և անոնց սովորութեան ու արհեստներուն վերայ ևլն, ևլն, զանազան հեղինակներու գործերէ հաւաքածոյ մը, որ արդէն հրատարակուած է նոյն իսկ Լալանեանցի «Ազգագրական Հանդէս»-ին մէջ:

3.—Միխայիլ Ա. Նալբանդեան, գործ Պ. Երուանդ Հաջադիլի, տպեալ ի Մոսկուա, ի տպարանի Բ. Բարխուդարեանի, 1897-ին, Այս գործ որ 151 երեսներէ և ժ.Ա. գլուխներէ կրաղկանայ, պարզ կենսագրութիւն մ'է հանգուցեալին:

4.—Խաչատուր Արափեան. — Գործ Պ. Ներսէս Տէր Արապետեանի, տպեալ ի Տփլիս ի տպարանի Մ. Հարաձէի և Ընկերութեան, 1897-ին. կրաղկանայ 138 երեսներէ և ժ.Գ. գլուխներէ. սա ևս պարզ կենսագրութիւն մ'է հանգ. գիտնական Խաչատուր Արափեանի և արտատպեալ «Լուսնայ» գրական հանդէսէն:

5.—Սոկրատայ Սոկրատիկոսի եկեղեցական Պատմութիւն. — Հրատարակութիւն ս. Էջմիածնայ միաբան Տ. Մեսրոպ Ա. Տէր Մովսէսեանի, տպեալ ի ս. Էջ-

միածին, 1897-ին, Այս գործ հրատարակութիւն է Սոկրատայ եկեղեցական պատմութեան և Սեղրիտարոսի վարուց պատմութեան, ըստ թարգմանութեան նախնեաց, որոց կցած է հրատարակիչ վարդապետն օրինակաց բաղդատութիւններ և մանր ծանօթութիւններ, և սկիզբը դրած է հարիւր էջէ բաղկացեալ յառաջարան մը, յորում կիսօրի հրատարակեալ մատենագրութեանց ձեռագիրներուն վրայ, որք կգտնուին ի ս. Էջմիածին, և ի ս. Երուսաղէմ և ի Աննետիկ, և տեսութիւններ կընէ Պատանդիանոսի դարձին պատմութեան վրայ և կրաղգատէ Խորենացւոյն և Մեծ Սոկրատի և Սեղրեսարոսի վարուց պատմածները:

6.—Եղիշէ, գործ Տ. Բարդէն Ծ. Ա.-ի Կիւլէսէրեան, առաջն. Տեղապահին ճանիկի. ձեռագիր. —Այս աշխատութիւն 500 երեսներէ բաղկացեալ և մի յառաջարանով և մի ներածութեամբ չորս գրքերու բաժանեալ քննական ուսումնասիրութիւն մ'է, ցուցնելով խուզարկութեանց համար տեսած հեղինակներն և հրատարակութիւնները, թարգմանութիւններն, ուսումնասիրութիւններն և ձեռագիրներն. ընդարձակ ծանօթութիւններ կուտայ Եղիշէի անձին և իր պատմագրութեան նիւթին վերայ, կիսօրի նոյն գրութեան ժամանակին ու աղբիւրներուն վրայ, ծանօթութիւններ կուտայ Եղիշէի վերագրեալ ուրիշ գործոց վրայ, թէ պատմական և թէ գրական տեսակէտէն ամէն խնդիրներն յառաջ կրերէ և լուծումները կցուցնէ. կիսօրի նաև մոգական կրօնքին, և վարդապետութեան, և բարոյականին, և ծէսին ու օրէնքին ու պաշտօնէութեան վրայ, բացատրութիւններ կուտայ Գ. դարու Հայ Բրիտանիութեան և Ե. դարու Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութեան, խորհուրդներուն, պաշտամանց, պաշտօնէութեան և վանականութեան, և նոյն իսկ եկեղեցւոյ ոգւոյն վրայ:

7.—Գրիգոր Նարեկացի. — Գործ Տ. Մուշեղ Ծ. Ա.-ի Սերոփեան, առաջն. Տեղապահին Արարկիրու. ձեռագիր. —Այս գործ մի յառաջարանով և ժ.Բ. գլուխներու բաժանեալ 326 երեսներէ բաղկացեալ կենսագրական մատենագրական և քննական ուսումնասիրութիւն մ'է, Պատմական և ժամանակագրական տեղեկութիւններ տալէ յետոյ՝ կցնէ ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ ծննդեան թուականն, աղգատոհմը, զատարակութիւնն ու կեանքը, կթուէ անոր երկասիրութիւններն և կպարզէ մատենագրական ոճն. ընդարձակօրէն կիսօրի Նարեկացւոյն ժամանակակից կրօնային ներքին շփոթութեանց և Խոնդրակեցիներու և Անձեացիներու վրայ, Չորս երկար հատուածներով կիսօրի Նարեկ աղօթագրոյ գրական արժանեաց, և խմբագրութեան ժամանակին ու պատճառին և աղօթից թուոյն վրայ, և կվերլուծէ ինչ ինչ մասերը խոհուն կերպով, բաղդատութեան

կղնէ Եովհաննէս սարկաւազ և Բենիկ վարդապետաց աղօթքներուն հետ ինչպէս նաև օտարազգի նմանօրինակ երկասիրութեանց հետ: Յատուկ հետազոտութիւն մ' ունի տաղաչափութեան վերայ, և յոռաջ կրերէ նարեկացին աղօթագրքէն դուրս տաղաչափական գրութեանը: Կրարձրացնէ նարեկի լեզուն ու ոճն և մանաւանդ ողին ու զգացումն առանց ծածկելու ինչ ինչ թերութիւններն և խրթութիւնները: Կիսակէ պատմելով երանելոյն վերջին օրերն ու վախճանումն և վախճաններէն յետոյ վայելած բացառիկ պատիւները, սրբոց կարգը դասուիլն ու տօնուիլն և նորա անուան վանքեր կառուցուիլը:

Յանձնաժողովս վերոգրեալ Լոթն երկասիրութիւնները նախապէս և ըստ օրինի նախաքննութեան ենթարկեց և հետաքննին խուզարկութեամբ եզրակացուց թէ:

Առաջինը՝ Խաչատուր Եովհաննէսեանցի «Բենեոգիր» արձանագրութիւններն օտար լեզուէ պարզ թարգմանութիւն մ'է:

Երկրորդն՝ Ե. Լալեանցի «Վարանդա»-ն հեղինակի մը ամբողջ աշխատութիւնը չէ, այլ հաւաքածոյ հրատարակութիւն մը և:

Երրորդն՝ Ե. Շահազիզի «Միքայէլ Նալբանդեանց»-ն և:

Չորրորդը՝ Ն. Տ. Կարապետեանի «Խաչատուր Արտեման»-ն ուղակի Աղգ. Գրականութեան նպատու գործեր չեն, այլ մասնակի կենսագրութիւններ, որոց վրայ այլ և այլ անձանց կողմէ նմանօրինակ հրատարակութիւններ եղած են արդէն:

Հետեւաբար կտակին նպատակին անյարմար գտաւ սոյն չորս հրատարակութիւններն և պատշաճ չգտնեց մրցման քննութեան ենթարկել զանոնք, ինչ որ ըրաւ միւս երեք երկասիրութեանց համար:

Հինգերորդը՝ Տէր Մովսէսեան Տ. Մեսրոպ վարդապետի Սոկրատայ Արդաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւնն յանձնեց Գրքնաւորութեան փոխտեսու Տ. Աղան Ծ. Վ.-ի Համամեան, որ տարւոյս մարտ 16 թուակիր ընդարձակ տեղեկագրով մը ներկայացուց իր քննադատութիւններն ու զիտողութիւնները:

Հմուտ քննիչն այդ տեղեկագրով մի առ մի յոռաջ կրերէ Տէր Մովսէսեան վարդապետի Սոկրատայ Եկեղեցական Պատմութեան քաղած խնդիրներն և Խորենացոյ հետ բաղդատութիւններն, և կգտնէ թէ՛ չէ կրցած ստոյգ և վերջնական եզրակացութիւններ ներկայել, այլ խնդիրներն անլուծանելի թողած է. և կը յաւելու թէ՛ «Արդարեւ գեղեցիկ ձեռնարկ մ'է ծանօթացնել հասարակութեան մեր նախնեաց գործերն և անոնց մէկ քաւններու մասին վերջերս յերևան եկած թեր ու զէմ կարծիքներն ուղղել: Բայց ամէն բան իրեն հաստատուն հիմը պիտի ունենայ, որպէս զի կա-

րենայ մէկն իր շէնքը կառուցանել այդ հիմն վրայ: Պատմական խնդիրներով զբաղողներու համար կարեւոր է այդ: Այս տեսութեամբ ներուրէ մեկ ըսել թէ Մեսրոպ Վ.-ի գրութիւնը պատմական իրերու մասին շատ անգոր է: Աւելի որ բարձրի էր անոր մէջ գտնել, այն չենք գտնել: Սոկրատայ Եկեղեցական պատմութիւնն անրաւ ընթացիկ է մեր մատենագրութեան համար, մանաւանդ փոքրն, որուն մէջ մեր նախնեաց թարգմանութիւններէն շատ մը կտորներ և յաւելուածներ կտեսնենք: Մեսրոպ Վ.-ը այդ գիրքն իր ամէն մասերովն ուշագրութեան առարկայ ըրած է չէ, իր գրածը շատ սեղմ է, կատարեալ ուսումնասիրութիւն չենք կարող համարել զայն:

Վեցերորդը՝ Տ. Բարդէն Ծ. Վ.-ի «Եղիշէ»-ն Յանձնեց նախ Մատթիա Ա. Գարագաշ Էփէնտիի, և սորա իր անձնական տկարութեան համար հրաժարելէն յետոյ, յանձնեց Թէրզեան թովմաս էֆ.-ի որ ապրիլ 4 թուակիր քննական տեղեկագրով մը պարզած է իր տեսութիւններն, և կ'եզրակացնէ:

«Ամփոփելով մեր տեսութիւնն այս ընտիր երկասիրութեան վրայ, պիտի ըսենք որ իր նուրբ և խոր հայեցողութեամբ, իր նորանոր լուրջ խուզարկութեամբ, իր ընդարձակ տեսութեամբ և զգոն խորհրդածութիւններով, ազգային աւանդութեանց և ի մասնաւորի ներաւոյն Եղիշէի ամէն հետամուտ անձանց ընթերցման արժանի է. և փափաքել կուտայ որ այս օրինակ այլևս գրութեամբք արգոյ հեղինակը ճոխացնէ մեր մատենագրութեան քննադատական ճիւղը: Գուցէ ուրեք ուրեք ամէն ընթերցողք համակարծիք չգտնուին իրեն—և այս իսկ է ընդհանրապէս քննադատութեանց ճակատագիրը—, բայց ոչ որ պիտի ուրանայ որ երկատարդ հեղինակն ո՛ր և է յոգնութեանէ—որչափ տաժանելի ալ ենթագրութիւն— խոյս տուած չէ իր գործն ամբողջացնելու համար:

«Ուստի ի նկատի առնելով այն համալից շարակարգութիւնն, հայեցողութեանց սրութիւնն ու խորութիւնը, տեսութեանց նորութիւնը, զգուշաւոր խուզարկութիւնները, կորովալի քննադատութիւններն որովք յոյժ օգտակար և հետաքրքրաշարժ կհանդիսանայ այս գործն, ըստ իմ խոնարհ կարծեաց զայն արժանի կհրատարակեմ «առաջադրեալ մրցանակին»:

Նոթներորդն՝ Տ. Մուշեղ Ծ. Վ.-ի «Գրիգոր Նարեկացի»-ն յանձնեց Ալըզեան Տ. Խորէն Արքազանի, որ ապրիլ 7 թուականաւ յղած է իր քննական տեղեկագիրը:

Ն. Արքազանութիւն այս տեղեկագրով ի վեր կհանէ գործին գերակշիռ առաւելութիւնն ամէն տեսակէտով, և կգովէ երկատարդ վարդապետին զգայուն և յուզեալ շնչերով և լի հմտութեամբ

այս աշխատասիրութիւնն արդիւնք անոր հոգեսիրական և մաքուր կրթութեան. բայց երկասիրութեան բոլոր առաւելութիւնները ցուցնելէն յետոյ, եղբակցութիւնն և դատաստանը զանց կընէ և կը թողու Յանձնաժողովոյս:

Արդ գործադիր Յանձնաժողովս կատարուած սոյն քննութեանց տեղեկագրերն մի առ մի նկատողութեան առնելէ յետոյ, ինքն ևս վերջնական քննութիւն մը կատարեց իւր անդամակցաց ձեռքը, և ըստ ամենայնի արժանի դատեց Սահակ—Մեսրոպեան Մրցանակին նշան և Գրիգոր Նոսրէկացի ստուար և բազմաշխատ և արդիւնաւոր գործերն: Աւ թէպէտ մրցանակի սահմանաւ պարգէն ըստ կտակի տարեկան շուրջ 60 ոսկի է, սակայն յանձնաժողովը ի նկատի առնելով վերոյիշեալ երկու գործոց կարեւորութիւնն ու անհամեմատ առաւելութիւնն, և նախընթաց տարիներէ տրամադրելի մնացած գումարներու մասերը, պատշաճ համարեց իւրաքանչիւրին 40 ոսկի պարգև սահմանել, ի քաջալեր և ի տրիտուր ջանից մեղուաջան աշխատասիրողաց:

Աւարիկ, Տեառք, ասոնք են ներկայ տարեւորջանի Սահակ—Մեսրոպեան Մրցանակաբաշխութեան արդիւնք, և լիալոյս ենք, որ յետ այսու նորանոր արդիւնաւոր աշխատութեամբք առաւել ևս պիտի փայլի Ազգային Գպրութեան տաճարն, և Հեղինակք պիտի արժանանան Բարեխիշատակ Յովսէփ Իզմիրեանցի Մրցանակին, և շնորհաց Որոշ Քարգանդացն Սահակայ Հայրապետի և Մեսրոպայ վարդապետի, մեր երջանկայիշատակ Հորց, զորս կտօնէ այսօր Հայ. ս. Եկեղեցին:

Հրահանգ Ազգային Որոշանքներու. — Ա. Որրանոցին նպատակը պիտի լինի որբերը պատսպարել և նախնական ուսում մ' աւանդել անոնց: Եթէ Որրանոցը քաղաքին մէջ է, տղաքներն Որրանոցին մէջ կպատսպարուին և ուսում առնելու համար կանոնաւորապէս կղրկուին ազգային վարժարանները, Իսկ եթէ Որրանոցը քաղաքէն կամ աւանէն դուրս է և կարելիութիւն չկայ տղաքները դպրոց զրկելու, յարմար կարգադրութեամբ Որրանոցին մէջ կհաստատուին նաև դասախօսութիւնք, դպրոցական նախակրթական ծրագրին համաձայն:

Բ. Որրանոցին մատակարարութիւնն և հսկողութիւնն յանձնուած է Առաջնորդին կամ Տեղապահին կամ Փոխանորդին նախագահութեան ներքե և երեք կամ ի հարկին հինգ անդամներէ բաղկացեալ Հոգարարձութեան մը, որոց մին քահանայ և միւսներն աշխարհական՝ կընտրուին գաւառական վարչութեան Խառն Ժողովէն, և կհաստատուի Պատրիարքարանէն:

Հոգարարձութեան անդամք պէտք է լինին պարկեշտ, բանիրուն և ընդհանուրին վստահութեան արժանի անձեր:

Գ. Ընդունուելիք որրոց թիւը պիտի սահմանուի Հոգարարձութեան կողմէ՝ որրանոցին նիւթական կարողութեան համեմատութեամբ և հաստատուի Պատրիարքարանի կողմէ որրոց խնամակալութեան որոշմամբ: Հասութից առաւելութեան չափով հետզհետէ կրնայ աւելնալ պատսպարելի որրոց թիւն:

Դ. Որրանոցին մէջ տղաք ընտրանօք կանուին թէ՛ քաղաքէն և թէ՛ գիւղերէն որրոց թուոյն համեմատութեամբ, առաջնութիւն ընծայելով միշտ անոնց որք բոլորովին ծնողազուրկ, անպաշտպան և զուրկ են ապրուստի որ և է միջոցէ:

Պատսպարեալ որրոց մանրամասն ցուցակը պէտք է հաղորդուի Պատրիարքարանի, որ նշանակուած ըլլալու է իւրաքանչիւր տղու անունը, հօրն անունը, մականունն, անհայր կամ անմայր ըլլալը, տարիքն, որ տեղացի ըլլալը, ևլն:

Ե. Հոգարարձութիւնը կպարտաւորի հոգ տանիլ միանգամայն որ պատսպարեալ որբեր իրենց ընդունակութեան համաձայն մէկ մէկ պիտանի արհեստի վարժուին, որոշեալ օրերու և ժամերու մէջ՝ պարապեցնելով զանոնք արհեստական աշխատութեանց:

Զ. Որրոց կեդրոնական սնտուկէն Պատրիարքարանի սահմանած տարեկան նպաստը կհատուցուի ամսէ ամիս կամ ըստ պահանջման հարկին՝ երկու կամ երեք ամիսն անգամ մը կանխիկ և կը բանի որրանոցի բացման թուականէն:

Է. Որրանոցը կմատակարարուի ելմտացոյցի մը համաձայն, զոր Հոգարարձութիւնը կսահմանէ և Պատրիարքարանի կողմէ հաստատուելով կգործադրուի:

Ը. Որրանոցի հասոյթք են 1. Որրոց կեդրոնական սնտուկէն յատկացեալ ամսական նպաստը, 2. Տեղական ժողովրդեան կամ բարեւեր անձանց մասնաւոր նուէրներն և պաշտպանեալ սաներու թոշակները, 3. Վանական կամ այլ ազգային եկամտից աղբիւրներէ գոյացած այն հասոյթներ որք մասնաւոր տնօրինութեամբ մը սահմանուած են որրանոցին, 4. Այն ամէն գումարներ զորս Հոգարարձութիւնը կրնայ տեղական միջոցներով հայթայթել օրինաց սահմանին մէջ:

Թ. Հոգարարձութիւնը պարտաւոր է ամէն տարեգլուխ փակել որրանոցի մատակարարութեան հաշիւներն և մինչև նոր տարւոյ սկիզբն անպատճառ յուշարկել հաշուեցոյցն ի Պատրիարքարան:

Այս հաշուեցոյցին պէտք է կցորդուի նոր տարւոյ ելմտացոյցն ալ, մանրամասն տեղեկագրով մը:

Ժ. Հոգարարձութիւնը չի կրնար հասոյթէն աւելի ծախք ընել, և պարտք չընդունուի:

ԺԱ. Որրանոցին պիտոյից վերաբերեալ գնումները տեղի կունենան Հոգարարձութեան անդամոց

մեծամասնութեան որոշմամբ և նախագահին հրամանաւ։

ԺԻ. Հոգարարձութիւնը կ'արտաւորի ամէն վեց ամիսն անգամ մը տեղեկագիր մը յուղարկել ի Պատրիարքարան, որբանոցի բարոյական և ուսումնական վիճակին վրայ։ Այս տեղեկագիրն, ինչպէս նաև Հոգարարձութեան կողմէ ուղղեալ բոլոր զբօնութիւնները, պէտք է նախագահին և բոլոր անդամոց ստորագրութիւնը կրեն։

Երկու նոր Որբանոցներ եւս կ'բացուին գաւառաց մէջ, շնորհիւ այն նպատներուն որբարեսէրներու կողմէ խոստացուած են Ս. Պատրիարք Հօր, Սեբաստիոյ Անապատի վանքին մէջ 40 որբի համար Որբանոց մը կրանայ ն. Սրբազնութիւնն նախնական ծախքի համար գումար մը և իւրաքանչիւր որբի համար տարեկան վեց ոսկի հաշիւով 240 ոսկի տարեկան գումար մը զնեւով Սեբաստիոյ առաջնորդ Տ. Պետրոս Սրբազանի տրամադրութեան ներքեւ որ այս ուրախալի լուրն իրեն հետ տանելով Աւարգափառի պահոց շարժուն կրմեկնի մայրաքաղաքէս գէպի Սեբաստիա։

— Երկրորդ Որբանոցն ալ կ'բացուի Մալաթիոյ մէջ, որուն համար ևս Ս. Պատրիարք Հայրը նախնական ծախքի գումար մը և տարեկան 240 ոսկի կը յատկացնէ ի հաշիւ 40 որբի։

— Հարթուս մէջ Տիվրիկի առաջնորդական փոխանորդէն Ս. Պատրիարք Հօր գրուած նամակէ մը կիմացուի թէ հոն ալ Առաջնորդարանին հսկողութեան ներքեւ Որբանոց մը բացեր են, տրամագրելի միջոցներուն համեմատ որբեր ընդունելով հետգհետէ։

— Հետզհետէ բացուող այս Որբանոցներուն միօրինակ կազմակերպութեան ու բարձր մատակարարութեան համար Պատրիարքարանի մէջ հրահանգ մը խմբագրուած է, յորում ճշտուած է թէ այն Որբանոցներու գիրքը զորս Պատրիարքարանն ինք կը բանայ իր ուղղակի հսկողութեան ներքեւ և թէ այն որբանոցներու գիրքը զորս աղգային Գաւառային Առաջութիւնք կրանան իրենց պատասխանատուութեան ներքեւ, Այս հրահանգ* պիտի զրկուի թէ պատկանեալ Որբանոցներուն և Գաւառային Առաջութիւններուն և թէ այս նախախնամական հաստատութեանց բարեբարներուն ու օժանդակողներուն, որպէս զի գիտնան թէ իրենց որբ զլուս տուած տարեկան 5—6 ոսկին ինչ նպատակով և ինչ մեծօտով կ'ծախսուի։

— Անայ առաջն. Տեղապահին, Աղթամարայ կաթողիկոսական Փոխանորդն և Լիւմ և Վտուց աւանապատներու վանահայրական Տեղապահը գրած ըլլալով Արթիկանի և շրջակայ մէկ քանի գիւղերու

աղգայնոց կարօտ վիճակն, որոշուեցաւ նպատի կարեւոր գումար մը զրկել կարօտեալներու սնտուկէն։

— Ստեփան փաշա Ասլանեան և Գարրիէլ էֆ. Նորատունկեան յառաջ կ'տանին Սահմանագրութեան վերաբնութեան աշխատութիւնները։

— Արծնական Ժողովը գումարեցաւ 7 յուլիսի նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և տեւնապետութեամբ Տ. Գրիգորիս Արքեպիսկ. Յովհաննէսեանի, և ի մէջ այլոց զբաղեցաւ հետեւեալ խնդիրներով. — 1. Տ. Եղիշի Ա. Գալփաքճեանի քննութեան յանձնուած Ամասիայի երեք կարեւոր խնդրոց վերաբնութիւնն յանձնուեցաւ Սեբաստիոյ առաջնորդ Տ. Պետրոս եպիսկոպոսի Իսկ Տ. Տաճատ քհնյ. որ այս անգամ խնդրած էր դառնալ Ամասիայի արտօնուեցաւ մեկնել իր երկիրն, առանց սակայն օր և է եկեղեցական պաշտօն կատարելու հոն, Որոշուեցաւ նաև գրել Ամասիոյ Խառն Ժողովին, որ Իրանոսեան Գէորգ Ա. ի յանձնէ Մարդուանու ս. Աստուածածին վանուց տեսչութիւնը։ — 2. Մայր Եկեղեցւոյ քահանայից գասէն ներկայացան 14 քահանայ, որոց ծանուցուեցաւ Ժողովին կողմէն թէ Մայր—Եկեղեցւոյ 25 քահանայք բաժնուած են չորս եկեղեցւոյ վրայ, որոց իւրաքանչիւրը պիտի ունենայ իր ուրոյն աւագերէցը, Առայժմ ընդհանուր աւագերէց կարգեցաւ Մայր—Եկեղեցւոյ Տ. Ահարօն քահանան որ պիտի պաշտօնավարէ, մինչև որ բաժանման գործողութիւնք, նիւթական մասին կարգադրութիւնք և ընկատարուին, այս մասին քահանայից գասը տեղեկագիր պիտի մատուցանէ։ — 3. Կեօքեան Կիրակոս երբեմն Ա. ն, որ կարգադուրկ եղած էր Ժողովոյ որոշմամբ, այս անգամ հետագիր զարնելով քննութիւն պահանջած է. Ժողովն արգէն Ամասիոյ Խառն Ժողովին առաջն. Տեղապահին և այլևայլ մասնաւոր անձանց կողմէ եկած հանրագրութիւնները բաւական համարած էր օրինաւոր քննութիւն մը կատարած ըլլալու մասին, և հարկ չտեսաւ նոր քննութեան։ — 4. Ժողովը կարգաց Լիւմ անապատի միարանութեան կողմէ խմբագրուած և ի վերացումըն Աղգ. Պատրիարքարան զրկուած կանոնագիրն և յանձնարարեց որ ժամանակ մը գործադրուի, և եթէ փոփոխութեանց հարկ տեսնուի, տօնք ըլլալէ ետք փաւերացուի։ — 5. Գաւառաց եկեղեցեաց վրայ ձեռնադրուած մի քանի քահանաներ, որ յետ ձեռնադրութեան պարտաւոր էին մեկնել իրենց տեղերը, ցարգ կ'մնան հոս, Որոշուեցաւ որ Աւարգափառի տօնէն ութ օր վերջ մեկնին իրենց տեղերը։ — 6. Մէրսինի Թաղ. խորհուրդը խնդրած էր որ Գիմաքսեան Տ. Խորէն Ա. կոչուի ի պաշտօն քարոզչութեան, Յանձնարարուեցաւ Ատանայի առաջն. Տեղապահին, որ եթէ յարմար կգտանէ, զՏ. Խորէն Ա. զրկէ նոյն պաշտօնին։

* Ար կարեւոր համարեցինք վերև յառաջ քերել։
Խմբ.

— Կրօն, ժողովն որոշեր է Սմբատ Ծ. Վ. -ի քով իրրե օղնական Շապին Գարահիսար զրկել Արսէն Վ. Գեորգեանը:

— Տիրապէքիբէ հասած նամակներ կձանուցանեն թէ տեղւոյն Ասորիք ժամանակէ մը ի վեր ոտնձգութիւններ ընել կուզեն Լճէի զայմագամութեան տակ գտնուող Մակարայիցոց Վանուց մէջ, որ գարիբէ ի վեր Հայ աղգին սեփականութիւնն է, և վերջերս յանդգնութիւնն այն աստիճան առաջ տարած են, որ Ասորի քահանան համարձակած է վանքի քարերուն դաշիւ, նորոգութիւններ ընելու պատրուակով: Այս քահանային ոյժ կուտայ Ասորւոց Պատրիարքն, որ նոյն վանքը կրկէ երեք Ասորի վարդապետ, շինուածնիւթ և շին, առանց այս ու այն մտիկ ընելու՝ շինութեանց ձեռնարկել հրամայելով: Առաջն. Տեղապահ Տի. քանիցս բողոքներուն վրայ, տեղւոյն Կուսակալն հրամայած է քննութիւն կատարել և նորոգութիւնը դադրեցնել:

— Երեք տարի առաջ, Սանասարեան Վարժարանի Հոգաբարձութիւնն երկու հազար ոսկիի վճարմամբ գնած էր քաղաքէն դուրս բարձր զիւրք ունեցող բարերեր ազարակ մը, իրրե հաստատ եկամուտ Վարժարանին: Ազարակն այն ատեն Կառավարութեան կողմէ աճուրդի հանուած էր անոր տէրերուն սնանկութեան պատճառաւ և աճուրդէն գնուած էր ի հաշիւ Սանասարեանի: Բայց աստիք ապա հաստատած ըլլալով թէ հայթհայթուած իրեզինաց փոխարէն, 8,000 ոսկիի առնելիք ունէին տեղային վարչական սնտուկէն: Ա. Պոլիս զիմած և սնանկութիւնը չեղեալ հոշակել տուած են, Հետեւապէս, ազարակն ալ անիրաւարար վաճառուած նկատելով, գացած ետ առած և մէջը նստած են աղդուապէս: Սանասարեան Հոգաբարձութիւնն հիմայ կամ ազարակն կամ վճարուած և ծախուած դրամն ետ կուզէ: Տեղւոյն վրայ լուծում մը տալ հնար չըլլալով այլ ևս, խնդիրն այս պահուս կ'ընեն: Ատլիէի մէջ ի ձեռն յատուկ յանձնաժողովի մը:

— Նոյն յանձնաժողովին քննութեան ենթարկուած է նաև Ագեսիոյ մեծ և հասութարեք Խանի մը սեփականութեան խնդիրն, որուն համար Առաջնորդարանն աղգային սեփականութիւն ըլլալ կպնդէ: Իսկ տեղւոյն Վազֆի պաշտօնարանը «մահալ» կնկատէ:

— Աղթամարայ Աթուղիկոսական փոխանորդ Տ. Արսէն Վ. յայտնելով Սպարկիրտի աղգայնոց կրօնափոխութիւնը, կնկարէ Պատրիարքարանէ որ կառավարական հրամանագիր մը զրկուի իրեն, թեմերն այցելելով առաջին առնելու համար այս կրօնափոխութեանց: Բաց աստի Տ. Արսէն Վ. Ս. Աթուղի խարսուլ և կարօտ վիճակն յայտնելով զարման կնկարէ:

— Վառնայէ գաղթականներու դարձը դադարած չէ: Ամէն ԲՇ. մէկ կամ քանի մը տասնեակ կուգան, թէ և ոչ առջի բազմութեամբ, երէկ ալ

10 հոգի եկան, և ուղղապէս Աստիկանութեան Դուռն առաջնորդուեցան, ուր այսօր Պատրիարքարանի կողմէ ապահովագրեր տրուելէ և երաշխաւորներ գտնուելէ ետքը պիտի արձակուին: —

— Վաղուեան Լոյտի շողենաւով ալ Փոքր Ասիոյ արեւելեան գաւառներէն եկողները կտպուին: — Գաւառէ ի գաւառ տեղափոխութեան և գործի համար ճամբորդութեան հիմակ աւելի մեծ զիւրութիւնք կտրուին:

— Կեսարիոյ գաւառային ժողովը գումարուեցաւ Յունիս 25-ին, և քանի մը տարի առաջ տրուած որոշումը կրկնելով, վերջապէս եպիսկոպոսական վկայագիր տուաւ Կեսարիոյ Առաջնորդ Տ. Տրդատ Ծ. Վ. Պալեանի:

Հանդուցեալ Աղափիրեան Գրիգոր եպիսկոպոսի համառօտ մահացուցալը տպագրելով՝ մենք ցանկութիւն էինք յայտնել նորա աւելի ընդարձակ կենսագրութիւնն ունենալու, կամ տեղեկութիւններ և ուսումնասիրութիւններ՝ այն հետաքրքրական շրջանների նկատմամբ, որոնց մէջ գործել է Հանգուցեալը: Բայց այդ ցանկութիւնն անկատար մնաց մինչև այժմ: Դորա փոխարէն Ա. Պոլսոյ «Ճերիտէի» Հարգիէ, տաճկարարաւ թերթի մէջ Մէլի ստորագրութեամբ մի յօդուած է լոյս տեսել, ուր հմուտ և Հանգուցեալի գործունէութեան ի մօտոյ ծանօթ զբաղմունքներ մի շարք ուշադրութեան արժանի դիտողութիւններ ենք գտնում: Թղթակիցը քաղելով զխաւորապէս Արարացի, համառօտ տեղեկութիւններ Հանգուցեալի պաշտօնավարութեան մասին նորա յաճախակի պաշտօնփոխութիւնից արդէն ոչ նպաստաւոր եզրակացութեան է յանգում: «Թէ կրթական և թէ վարչական ընդունակութեանցը» համար: «Փափազեանի մահուամբ մենակ մնացած Աղափիրեան, որ այս դարուս մէջ համաշխարհային առաջին կամ անդրանիկ եկեղեցական և եպիսկոպոսն է, ասում է նա՝ չնայելով ստացած բարձր կրթութեան և զարգացման, հակառակ Տ. Գեորգ կաթուղիկոսի քանից և փափաքանաց, թէ ուսուցանելոյ և թէ կառավարելոյ ապիկարութիւնը չէր դարձանուէր...»: Նոյնպիսի աննպաստ կարծիք յայտնելու ստիպուած է տեսնում՝ նա իրեն Աղափիրեան Սրբազանի գրական վաստակների նրկատմամբ ևս, չնայելով որ աշխատում է անաչառ լինել ամեն կերպ և չուրանալ նորա քնաւորութեան բարեմասնութիւնները՝ «մեղմ և անորոշելի» բարբի տէր լինելը, կուսակցութիւններից խոյս տալը, իրրե «բարի հայ և բարի մարդ» ունեցած արժանիքները, անկեղծ և աննեղ հոգին և լին, այլ և զբարարի թէ աշխարհաբարի մէջ ցոյց տուած հրմտութիւնն և սահուն ոճը, Առհասարակ ամբողջ յօդուածը կարելի է իրրե «Ճգրիտ» գնահատութիւն ընդունել Հանգուցեալի արժանեացն ու թերութեանցը:

ՊԱՐՍՎԱՆԱՅՐ.

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԵՄԻՆ ԷԼՅԱՅ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ. *

Մ Ա Ք Ո Ւ.

Մաքուայ գաւառը Ատրպատականի հիւսիս-արեւմտեան անկիւնագիծն է կողմում. մի կողմից Ռուսաստանին և միւս կողմից Տաճկաստանին սահմանակից. Մաքուայ գաւառը Պարսկաստանում բոլորովին առանձնացած մի երկիր է. պետութեան մէջ առանձին մի պետութիւն. բնակիչները մեծ մասամբ թուրքեր և քիւրդեր. այստեղ է գտնուում Հայաստանի ամենանշանաւոր վանքերից մին ս. Թադէոս առաքելը՝ այժմ զրկուած իր նախկին շքեղութիւնից. Վանքի մօտ կայ իր սեփական զիւղը որի քահանան վանքում պաշտօն է կատարում: Այս գաւառումն է Տղմուտ գետը. Աւարայր գաշտը, Սանատրիկի գաշտը, Արշակունի աւերակները, Մաքուն Պարսկաստանի կեդրոնի կամ միւս գաւառաց հետ հեռագրական փոստայի ոչ մի յարաբերութիւն չունի. այստեղովն է անցկենում Տաճկաստանից դէպի Պարսկաստան տանող թրանզիտի ճանապարհը. Մաքուայ բոլոր թուրք և քրդաբնակ գիւղերում եկեղեցեաց, վանքերի, բերդերի, քաղաքի աւերակներ, խաչարձաններ կան. միջինաստիական բնակիչներն անդադար այդ յիշատակարանները ոչնչացնելու ետեւից են. բայց ամէն մի ճանապարհորդ իսկոյն նկատում է որ այս երկիրը հնումն հայերի սեփականութիւնն է եղել և նրանցով բնակուած:

Խօսել Մաքուի մասին և երկար կանց չառնել ս. Թադէի վանոց վրայ. անիրաւութիւն կլինէր. Վանքը Աւարայր գաշտի հիւսիս արեւմուտքումն է. Մաքու Բերդաւանի հարաւային կողմը 7 ժամ հեռաւորութեամբ՝ այդ բոլոր աւերակների մէջ 16 դարեայ պատկառելի մի հնութիւն որ պատիւ է բերում հայ ժողովրդի ջերմեռանդութեան. Վանքի պարսպի տակից հոսում է Մաքուայ գետի մի օժանդակ վտակ. Տաճարի շինութիւնը նորոգուել է հայոց 978 թուին Ձաքարիա եպիսկոպոսի առաջնորդութեան օրով. շինութեան նախկին թուականը անյայտ է. Սակայն ամենապատուական և մեծածախս շէնքը գաւիթն է որ հայոց 1267 թուին է շինուել. պատերի շուրջը երեք կարգ սրբոց արձաններ են քանդակած. սոցա վերն ու վարը ծաղկեկար ժապաւեններ. Վանքը շարունակ ենթար-

կուել է քրդական յորձակումների. * մանաւանդ վերջի 10—15 տարիների ընթացքում երբ քրդերի յարաբերութիւնները վատացան հայերի հետ. Առաջ ունեցել է հողային մեծ հարստութիւն. օսմ. և պարսից վեհապետներից շնորհուած. Վերջին տարիներս ձեռնարկութիւն եղաւ վանքում ուսումնարան հաստատել. գաղթականներ բնակեցնել. սակայն քաղաքական պատճառներ արգելք եղան և այժմ անխնամ զրութեան մէջ մնում է:

Այս կողմերում քաղաք չլինելու պատճառով Մաքու քաղաք է համարվում. ունի բերդ. այստեղ էր նստում գաւառի լիազօր կոռապարէչ հռչակաւոր Թէմուր խանը որ միահեծան տէր էր. այժմ իւր որդին է. որ բաղգատմամբ աւելի թոյլ կռապարութիւն ունի. Մաքուն շինուած է փոքր Մասիսի ստորոտում. 50 վերստ հեռաւորութեան վրայ. մօտ 400 տուն ժողովուրդ ունի. որից 78 տունը հայեր են. մնացեալները թուրք. հայերն ունին մի եկեղեցի ս. Վարդան անունով և մի քահանայ. ուսումնարան գոյութիւն չունի. հայերը գաղթել են մեծ մասամբ Հին Բայազիդից. կան նաև Կարենյիներ որոնք առեւտրով են զբաղուած. բնակչութեան մեծ մասը արհեստւորներ են. զրէ-խաւորապէս զինագործներ՝ որոնք խաների համար ձրի աշխատելուց ձանձրացել են. Խրենց տարագոյլը ածիլուելու ձեռք թուրքերից չեն զանազանուում լեզուն միայն յայտնում է իրենց հայ լինելը. հետաքրքրական է Մաքուի ստացարանը. ուր սառնոյցը ամրան են պատրաստում. Բաղաքից երկու վերստ դէպ արեւելք կայ մի քարածայռ որ ունի ծակեր. որոնցից դուրս է փչում սառնամանիք. այդ ծակերի դէմը շինուել է լիճ ուր սառնամանիքից սառոյց է ստացուում. Մի ուրիշ տեղում նոյնպիսի ծակերից ձմրան ցրտին տաքութիւն է արտաշնչում. Այս երեւոյթները Մասեաց ստորերկրեայ գաղտնիքներ են. որոնց բացատրութիւնն երկրաբաններին է մնում:

Մաքուից դէպ արեւմուտք 15 վերստ հեռաւորութեան վրայ է Բիշմիշ լճիկի գիւղը 67 տուն հայ բնակչով. զրաղվում են երկրագործութեամբ. ունին եկեղեցի և 2 քահանայ. մի ուսուցիչ. Թէեւ այս ընդարձակ գաւառին մէջ հայեր քիչ են և ամէնից աւելի աւաղակարարոյ ժողովրդոց դրացի. բայց չեն նեղուում. որովհետեւ խաները պաշտպանում են իրրեւ մի արգիւնաւետ տարրի. քանի որ թուրքերն և քիւրդերը իրենց ծուլութեամբ և անշնորհքութեամբ մեծ օգուտ չեն տալիս իրենց տէրերին:

Գաւառիս արեւելեան կողմը, Նրասիս օւրին. գտնուում է սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկայի հռչակաւոր վանքը անշուք զրութեան մէջ. Վան-

* Տես. Արարւս 1898, յոյիս. եր. 274:

1. Տես. Արարւս 1898 թ. համար Ա. եր. Բ. եր. 38, 86.

քաղաքական է քիչ հեռուն գտնուող Գարաշամ հայրենակ գիւղը՝ բնակիչները աղքատ և ողորմելի վայրենի դրացիների հարստահարութեանց ենթակայ։ Նախապէս վանքը վանահայր ունի՝ բայց ուսումնական հաստատութիւն ոչ։ Մարուայ քիւրդերը՝ Հաղաքցիք, Ճէլացիք, Երուսիք՝ ճաճկաստանից մեծ քանակութեամբ աւար բերին կոտորածների միջոցին, նաև բաւական թուով կանայք և աղջիկներ, որոնց մեծ մասը վերադարձրեց Գարեշի թահիր խանը։

Մարուն հեռու է Թաւրիզից հինգ օրուան ճանապարհով։

Խ Ո Յ.

Մարունից երկու օրուան հեռաւորութեամբ գէպ հարաւ և Թաւրիզից երեք օր գէպի արեւմտեան հիւսիս, գտնուում է Խոյ քաղաքը, որ հնումն Պարսկահայոց Հեր գաւառի գլխաւոր քաղաքն էր, պարսպապատ է և վաճառաշահ, բաւական լայն և ծառադարձ փողոցներ ունի։ Ետպատկանում միակ քաղաքն է այս, որ կառավարչական յատուկ շինութիւն ունի, խիստ ընդարձակ և գեղեցիկ՝ Սուլթան Գէօվէից շինուած։ Բերդաքաղաքում այժմ հայեր չեն բնակուում, այլ միայն 2—3 վերստ գէպ արեւմտեան հարաւ եղած արուարձաններում, որ Մահալէ է կոչուում։ Այնտեղ 94 տուն հայեր ցրուած են երեք թաղերում թուրքերի հետ խառն, ունեն երկու եկեղեցի մի քահանայ Աթուրքի որ վերջին գէպերի պատճառով իր ժողովրդի հետ այստեղ էր ապաստանել։ Խոյի հայերը առհասարակ աղքատ են, զրաղուած միմիայն արհեստներով՝ պայտառ, հիւան և զինագործ, միայն մի վաճառական կայ, սաստիկ ճնշուած են թուրքերից, արքայութիւնը տարածուած է, գինի չկայ թէ՛ քայց ողին ջրի գաւաթով են խմում։ Խոյի ամբողջ գաւառում կայ միայն մի ուսումնարան, այն ևս ոչ յարատեւ, Բողոքական միսիոնարները մի ասորի քարոզիչ ունին այստեղ, որ Խոյեցիների առանց այն էլ ցաւալի դրութիւնը անտանելի է դարձնում։ Այս աւետարանի պաշտօնեան Օսմանցոց տիրաւորչակ հիւպատոսի և սարմարաստի լրտեսը և վերջին աղէտալի գէպերի նախապատճառն է։ Խոյից 7 վերստ գէպ հարաւ—արեւմուտք գտնուում է Աւա գիւղը, որ անցեալ տարի ենթարկուեցաւ քրդերի յարձակման, և զօժ գնացին 50 հայեր և 7 թուրք, Սէյտափար գիւղը ունի 80 տուն հայ բնակիչ, մի եկեղեցի և մի քահանայ, Մաշհաղան 20 տուն բնակիչ ունի, որոնցից 12 տունը կաթողիկոսութիւն են ընդունել մի դատական խնդրի առթիւ։ Սալմաստի Միթիմարեան վարդապետը տարին մի անգամ գրնում է հոգեպէս սրանց միթիմարելու։

Առհասարակ Խոյի հայերը տնտեսապէս աղ-

քատ, բարոյապէս սնանկ են, թրքաց աղղեցու թիւնը բոլորովին փճացրել է սոցա, Ուսումնարաններ չկան և դժուար էլ լինեն, որովհետեւ տեղացիները կարիք չեն զգում, անտարբերութիւնը անասնութեան հասցրած է, Հոգեւոր բարձր իշխանութեան խորին ուշադրութեան արժանի են կորստեան ենթակայ այս հայերը։

Խոյի դաշտում մի բլուրի վրայ փոքրիկ մատուռ կայ, տեղացիների աւանդութեամբ ս. Աարդանի մարմինն այստեղ է ամփոփուած, բայց մեզ հաւանական չի թուում, քանի որ Աւարայր դաշտից բաւական հեռի է։

Խոյ գաւառին է վերաբերում նաև Աթուր բերդաւանը, որ վերջին Ռուս—թրքական պատերազմից յետոյ պարսից ձեռքն անցաւ, Երկու տարի առաջ 96-ի գարնան այստեղ 35—40 տուն հայեր կային, Օսմ. կառավարութիւնը չկարողացաւ տանել որ իրեն այնչափ մեծ գտնուող մի աւանի հայեր ազատ ապրեն, հրացան գործածելու իրաւունք ունենան և իր հպատակ հայ զիւղացիների հետ յարաբերութիւն անեն, սկսաւ իր սովորական խարդախութիւններն ի գործ դնել՝ զրպարտելով Աթուրցիներին պարսիկ պաշտօնէից առաջ իրր վնասակար մի տարր, երբ այս մեքենայութիւնները չզօրեցին՝ քրդական յարձակումները պարբերական դարձան որով ձանձրացան բերդապահները և պաշտօնեաները, շատ անգամ հայերը միացած պարսիկ սէրբաղների հետ կռուեցին քրդերի հետ, վերջապէս պարսիկ կառավարութիւնը ստիպուեցաւ տեղի տալ և աւելորդ աղմուկներից և ընդհարումներից ազատուելու համար Աթուրի հայերին պարտաւորեցրեց հեռանալ և Խոյի դաշտում իրենց ուղած տեղը բնակել, Խեղճ զիւղացիք երկար ժամանակ քաշ եկան Խոյում և Աւաում, կառավարութեան և աղպային իշխանութեան դիմելին, կրկին իրենց տեղը վերադառնալու համար, Առաջնորդը յաջողեցաւ կառավարութիւնից հրաման և պաշտօնեաներ ստանալ, որոց հսկողութեամբ հայերը Աթուր պիտի երթային իրենց ցանքերը հնձելու, իսկ վերստին բնակութիւնը զիւանագիտութեան հակառակ համարուեցաւ։

Տեղւոյն քիւրդերը և խանը ցանքերի մեծ մասին տէր դարձան, պատճառ բերելով թէ իրենք են պահպանել, Այս գրութիւնը շարունակուեց մինչև 97-ի դարունը, երբ Գերմանացի միսիոնարները Խոյում տեսնելով նրանց թշուառ դրութիւնը դրամական օգնութիւն արին և յորդորեցին որ Աթուր վերադառնան, Առաւարտութիւնը պլէս ուշադրութիւն չդարձրեց, 17 ընտանիք համաձայնեցան և դարձան, Նոյն 97 թուի ամիսն Խանասորի վերջին աղէտաբեր անցքերի պատճառով Մարզիցի քրդերը միացած ուրիշ շատերի հետ նախ յարձակուեցան Աթուրի վրայ տեղւոյն հայերը բնա-

ջինջ անելու. երբ հայերը ոչ մի պաշտպանութիւն չգտան Պարսիկ բերդապահներէն և տեսան իրենց անտարակոյս փճացումը, զիմեցին իրենց զրացի քիւրդերէն և խոստացան հաւատափոխ լինել եթէ պաշտպանուին: Մարդկցիք այլևս չգպան Ղ.օթուրցոց և շարունակելով իրանց բնթացքը յարձակուեցան Խոյի վրայ, կոտորեցին Վառում եղած Ղ.օթուրցիներէն 50, և 7 էլ թուրք, թալանեցին թրք-քարնակ մի քանի զիւղեր, Թեմակալ Առաջ. Փոխանորդը տակաւին բանակցութեան մէջ էր կառավարութեան հետ այս խնդրոց մասին, երբ մեկնեցաւ իր պաշտօնավայրից. իսկ այժմ ինչպէս լսում ենք Ղ.օթուրցիք կրօնը զոհել են բնակավայրի համար: Ղ.օթուրցոց մի մասը գեռ թափառում են Խոյում և Վառում: Ղ.օթուր թէև Պարսից հող, բայց աւելի ենթարկուած է քրդական ազդեցութեան: Քանի որ հայերը չեն ուզում երկրի ներսը բնակուել՝ Ղ.օթուրում ուրիշ կերպ չեն էլ կարող ապրել ներկայ պայմաններով:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

ՀՈԳԵԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԴՐ. ԿՐԷՊԷԼԻՆԻ.

(Քաղաւածօրէն թարգմանութիւն)

Այժմեան մեքենաների զլխաւոր յատկութիւններէն մէկն էլ այն է, որ մէք միշտ կարող ենք կանխաւ և անխալ իմանալ իրանց զօրութեան և աշխատութեան չափը. մեքենան ճիշտ այնպէս է գործում ինչպէս որ ապահովեցրել է շինողը: Ասել են, թէ մարդս էլ մեքենայ է. սակայն եթէ մէք շատ ու քիչ հաւանականութեամբ կարողանանք գուշակել թէ այդ մեքենայի պահպանութեան համար որքան սնունդ հարկաւոր կը լինի, մեզ համար մինչև այսօր մութը խնդիր է մնում թէ մարդկային մեքենան որչափ գործ կարող է կատարել:

Չինուորական բժիշկը հարկաւ միշտ կարող է մի ակնարկով իմանալ թէ իւր առաջ կանգնած երիտասարդը արդեօք յարմարու-

թիւն ունի՞ զինուորական ծառայութեան համար. ուժաշափ մեքենայի սլաքով մէք ամէնքս կարող ենք իմանալ թէ մեր բազկի զօրութիւնը որչափ ծանրոց կարող է տանել: Բայց երբ որ հարկաւոր լինի իմանալ մեր հոգեկան զօրութեան աստիճանը, մեր բարոյական և մտաւոր վաստակի քանակութիւնը, մէք կը դժուարանանք դանել մի չափ, որ անոր ցուցմամբ ստուգենք մեր հոգեկան պիտանութեան արժէքը:

Հապա մեր հարցաքննութիւնները միթէ չեն նշանակում մի այդպիսի չափի գործածութիւն: Բայց դժուար չէ համոզուիլ, որ հարցաքննութիւնների սովորութիւնը լոկ միայն մի խարուսիկ պատրանք է դառնում: Վասն զի հարցաքննութիւնների միակ և գլխաւոր նպատակ է դարձել՝ ստուգել այն ծանօթութիւնները, որ հարցաքննողը արդէն ձեռք է բերել համապատասխան բաժնի մէջ: Զննիչները կարծում են, թէ այդպիսի ծանօթութիւնների ընդարձակութիւնից կարող են եզրակացնել և դադափար ստանալ քննուողի հոգեկան կարողութիւնների մասին: Սակայն փորձը միշտ հակառակն է հաստատել. միթէ կեանքի մէջ այն մարդիկ միշտ լաւ մշակ են հանդիսանում, որոնք հարցաքննութիւնների ժամանակ փառաւոր յաղթանակ են ստացել: Զանիսը գոցանից չեն կարողացել իրանց յիշողութեան մէջ ամբարտճները խորհրդով գործադրել. քանիսի աշխատութիւնը կեանքի մէջ եղել է յեղյեղուկ, անփոյթ և թափաւր դիմացկութիւնից: Մի խօսքով, եթէ կարմիր սեղանի կշտին հարցաքննութիւններով կարողանանք մասամբ թափանցել ուրիշի գիտութեան մէջ, անհնարին է դառնում ճշգրտութեամբ իմանալ թէ նոյն մարդու կարողութիւնն ու գործքը ինչ կը լինի: Եւ որովհետեւ մարդու յաջողակութիւնը ծանաչելու համար այսպէս անօգուտ են հանդիսանում հարցաքննութիւնները, իսկ մի ուրիշ աւելի արդիւնաւոր հնար տակաւին չենք գտել — դուարձախօսի մէկը սակ է, թէ հարցաքննութիւնների փոխանակ աւելի լաւ է գործածել կշիռք և ծանրութեամբ իմանալ թէ ո՞վ կը լինի պիտանացու, զոր օր. ո՞վ կարող է լինել լաւ բարեկամ կամ ընտիր սպասաւոր: Եւ